

*Орлов Юрій Юрійович,
головний науковий співробітник відділу організації науково-дослідної роботи
Національної академії внутрішніх справ, доктор
юридичних наук, старший науковий співробітник*

ІННОВАЦІЙНІ ФОРМИ НАУКОВО-МЕТОДИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ЕКСПЕРТНО-КРИМІНАЛІСТИЧНИХ ПІДРОЗДІЛІВ ОВС

Питання науково-методичного забезпечення діяльності експертно-криміналістичних підрозділів завжди були й залишаються актуальними, зважаючи на особливості розвитку криміналістичної науки й практики. Ефективна та результативна діяльність криміналістів неможлива без використання новітніх досягнень науки і техніки, без створення прогресивних технологій виявлення, вилучення й фіксації слідів злочину,

накопичення й обробки криміналістичної інформації, без розроблення інноваційних методик розкриття та розслідування кримінальних правопорушень, без впровадження сучасних методів організації діяльності експертно-криміналістичних підрозділів. Саме тому розвиток науково-методичного забезпечення цієї роботи потребує системного й комплексного підходу, розрахованого на тривалу перспективу.

За роки незалежності у Національній академії внутрішніх справ сформований науковий напрям з розроблення низки інноваційних продуктів у сфері криміналістики, які призначені для їх практичного застосування правоохоронними органами України. Йдеться про наукові розробки, які створені саме для потреб практики, замислені як такі, що придатні для безпосереднього використання працівниками, які беруть участь у криміналістичному забезпеченні процесу розкриття та розслідування кримінальних правопорушень.

Серед наукових новацій - засоби криміналістичної техніки, криміналістичні методики, методики судово-експертних досліджень, автоматизовані робочі місця експертів-криміналістів тощо.

Роботи з розроблення **засобів криміналістичної техніки** були розпочаті у 1998 році під керівництвом кандидата юридичних наук доцента Заслуженого юриста України Ю.Ф. Жарікова.

Сьогодні вченими академії створено понад 10 засобів криміналістичної техніки, 7 з яких отримали патент України на винахід. Серед технічних новацій - магнітний пензель для виявлення латентних слідів пальців на місці події зі зникаючим магнітним полем; пошуковий магніт з утримуючим зусиллям, що у сім разів перевищує відповідний показник традиційних пошукових магнітів; низка засобів для прихованого маркування предметів із використанням так званого «хімічного ключа»; люмінесцентний препарат, здатний до дактилоскопічного копіювання; хімічна пастка з сигналізацією спрацювання; пристрій системи персонального моніторингу для контролю осіб відповідно до вимог ст. 195 КПК України; новітній принцип дії мовленнєвого поліграфу, призначеного для використання при проведенні психофізіологічної експертизи в межах кримінального провадження (патенти України на винаходи й корисні моделі №№ 13, 22808А, 22951А, 42111, 42112, 59468, 55263).

Розроблені в Національній академії засоби криміналістичної техніки у 2011 та 2012 роках посіли призові місця на відомчих конкурсах на краще наукове, навчальне та періодичне видання в системі МВС України, а також на конкурсі НАВС на краще видання підручників, навчально-методичних і наукових видань до 90-річчя навчального закладу.

Робота зі створення засобів криміналістичної техніки триває. Так, у поточному році вченими академії запропоновано новітній спосіб керування системою електронного дистанційного контролю осіб відповідно до вимог ст. 195 КПК України, зважаючи на негативний досвід використання існуючих конструкцій, а також опрацьовано принцип дії індикатора випарів

наркомістких речовин для його використання експертами-криміналістами й оперативними працівниками на місці події (заявки на видачу патенту України на винахід № и2015 01687, на корисну модель № и2015 05474). Під керівництвом доцента О. О. Садченка ведеться робота зі створення криміналістичної лінійки, призначеної для складання планів та схем місця події.

Відповідно до п. 14.32 Переліку пріоритетних напрямів наукового забезпечення діяльності ОВС України на період 2015-2019 років, затвердженого наказом МВС України від 16.03.2015 № 275, розроблення засобів криміналістичної техніки віднесено до пріоритетних напрямів науково-дослідної роботи Національної академії внутрішніх справ.

Іншим важливим напрямом наукових досліджень є розроблення **криміналістичних методик**. При цьому зусилля вчених Національної академії спрямовані насамперед на підготовку методик розкриття та розслідування певних видів кримінальних правопорушень. Такий підхід максимально наближає відомчу науку до забезпечення нагальних потреб практичних підрозділів.

Сьогодні за ініціативою та під науковим керівництвом доктора юридичних наук старшого наукового співробітника С.С. Чернявського розроблено понад 30 методик розкриття та розслідування актуальних видів злочинів, зокрема злочинів проти власності, громадської безпеки, безпеки руху та експлуатації транспорту, злочинів у сфері господарської та службової діяльності, а також злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, та прекурсорів.

На особливу увагу заслуговують методики розслідування злочинів, вчинених із застосуванням сучасних інформаційно-телекомунікаційних технологій: пов'язаних з розповсюдженням у мережі Інтернет порнографічних предметів і творів, що пропагують культ насильства та жорстокості, расову, національну чи релігійну нетерпимість та дискримінацію; пов'язаних із заволодінням коштами шляхом утручання в роботу банкоматів; пов'язаних з використанням засобів доступу до банківських рахунків; пов'язаних з обігом мобільних телефонів, здобутих злочинним шляхом; шахрайств, учинених шляхом використання засобів мобільного зв'язку (свідцтва МОН України про реєстрацію авторського права на службовий твір №№ 47516, 51173, 53376, 22383, 58639) тощо.

Крім того, розроблені методики проведення певних слідчих, процесуальних та інших дій, зокрема: одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб; відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням; дій, пов'язаних з отриманням та використанням інформації, яка знаходиться в операторів та провайдерів телекомунікацій, їх транспортних телекомунікаційних мережах; визначення напрямку, відстані та місця проведення пострілу за допомогою лазерно-оптичного візування (свідцтва №№ 60366, 60821, 54744, 36163) тощо.

Зазначені криміналістичні методики складають централізований банк методик правоохоронної діяльності, який формується в Національній академії і призначений для його безпосереднього використання в роботі практичними підрозділами органів внутрішніх справ України.

Банк постійно поповнюється новими криміналістичними методиками. Зокрема щойно розроблені методики розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з торгівлею людьми та злочинами проти моральності, фальсифікацією лікарських засобів, незаконним заняттям рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом.

Наряду з розробками криміналістичних методик у нашому навчальному закладі створено низку науково-методичних фільмів, які презентують застосування сучасних криміналістичних методик в ході розслідування певних видів злочинів. Зазначені фільми використовують, зокрема, в ході підготовки фахівців для експертно-криміналістичних підрозділів ОВС. Бібліотека фільмів представлена, зокрема, творами: «Робота керівника ОВС щодо прийняття управлінських рішень під час організації розкриття злочину», «Огляд місця події при розслідуванні крадіжки з квартири з проникненням на об'єкт», «Огляд місця події при розслідуванні крадіжки з транспортного засобу», «Діяльність міліції щодо виявлення та вилучення наркотиків у особи», «Тактика дій працівників кримінальної міліції та слідчого в типових оперативно-розшукових ситуаціях» (свідоцтва №№ 43252, 43249, 43244, 43250, 43593) тощо.

Окрема увага приділяється створенню **методик проведення судово-криміналістичних експертиз**. Наукові дослідження ведуться в галузі експертизи матеріалів відеозвукозапису, балістичної експертизи, технічної експертизи документів.

Так, в Національній академії під керівництвом доктора технічних наук професора О.В. Рибальського розроблено низку методик експертного дослідження аналогових та цифрових сигналів, що дозволяє здійснювати ідентифікацію особи за цифровим звукозаписом її мовлення, а також встановлювати автентичність носіїв цифрового звуко- та відеозапису (патенти України на винахід №№ 26106, 26107, 27206, 27207, 54627, 60403, 73631). Досягнення науковців академії уможливили використання аудіо- та відеозаписів на цифрових носіях як доказів у кримінальному провадженні, а також надали можливість застосовувати цифрові засоби фіксації в ході проведення негласних слідчих (розшукових) дій.

Винайдено декілька оригінальних способів ідентифікації нарізної та гладкоствольної вогнепальної зброї (патенти України на винахід № 100769, на корисну модель №№ 87289, 21813, 28791). Розроблений оригінальний спосіб зняття інформації про рельєф поверхні кулі та гільзи шляхом її опромінювання пучком електронів (патент України на винахід № 30176А), а також пристрій діагностики предмету як холодної зброї (патент на корисну модель № 55326).

Винаходи науковців академії у галузі судової балістики тричі ставали переможцями на відомчих конкурсах на краще наукове, навчальне та періодичне видання в системі МВС України у 2008 та 2013 роках.

Окремо слід зазначити щодо розробки в Національній академії оригінальної методики судово-експертного дослідження спеціальних технічних засобів негласного отримання інформації, вилучених у кримінальних провадженнях, за якою було проведено понад 40 експертиз за замовленнями правоохоронних органів України та інших країн.

З метою підвищення ефективності роботи експертів-криміналістичних підрозділів в Національній академії ведеться системна робота зі створення **автоматизованих робочих місць експертів-криміналістів**, які являють собою спеціалізовані програмні продукти з базами даних нормативно-правового, методичного й довідкового характеру. Сьогодні під керівництвом кандидата юридичних наук доцента О.О. Садченка створено 6 АРМів, призначених для їх використання викладачами відомчих навчальних закладів при підготовці фахівців, а також практикуючими експертами-криміналістами у повсякденній роботі. Серед наукових розробок - автоматизовані робочі місця експертів: дактилоскопіста, баліста, трасолога, почеркознавця, експерта з досліджень холодної зброї, експерта з техніко-криміналістичного дослідження документів (свідцтва МОН України про реєстрацію авторського права на службовий твір №№ 19810, 28325, 34035, 34668, 41258, 48557).

АРМи експерта-трасолога та експерта з досліджень холодної зброї посіли призові місця на відомчих конкурсах на краще наукове, навчальне та періодичне видання в системі МВС України у 2010 та 2013 роках.

Крім того, в академії створені й постійно удосконалюються автоматизовані робочі місця інших учасників кримінального провадження: слідчого, оперативного працівника Державної служби боротьби з економічною злочинністю, працівника підрозділу по боротьбі з незаконним обігом наркотиків (свідцтва №№ 12068, 40037, 51643, 28337, 32423). На допомогу криміналістам створено експертно-аналітичну систему пошуку серійного вбивці, а також електронну базу даних бланків суворої звітності (свідцтва №№ 28347, 8159).

Наостанок слід зауважити, що сьогодні головною проблемою у сфері науково-методичного забезпечення експертно-криміналістичних підрозділів та правоохоронної діяльності в цілому є відсутність механізму впровадження наукових новацій, унормованого на відомчому рівні. На створення такого механізму, на думку автора, слід насамперед спрямувати зусилля науковців.

*Погорецький Микола Анатолійович,
завідувач кафедри правосуддя юридичного факультету Київського
національного університету імені Тараса Шевченка, доктор юридичних наук,
професор, заслужений діяч науки і техніки України*

СПІВВІДНОШЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПЕРЕСЛІДУВАННЯ ТА КРИМІНАЛЬНОГО ОБВИНУВАННЯ

У вітчизняному та зарубіжному кримінальному процесуальному законодавстві впродовж століть вживаються терміни «кримінальне переслідування» та «кримінальне обвинувачення», «обвинувачення», «державне обвинувачення», що закономірно породжує дискусії серед науковців та практиків щодо змісту та співвідношення цих термінів. Неоднозначність у розумінні цих понять науковцями та різноманіття їх інтерпретацій ними у наукових джерелах призводить до неоднозначності їх використання у правових актах і, насамперед, відомчих наказах та інструкціях, а також труднощів у правозастосуванні.

При цьому зазначимо, що термін «кримінальне переслідування» у чинному КПК України не розтлумачується, а вживається лише стосовно міжнародного співробітництва під час кримінального провадження (ст.ст. 542, 557), на відміну від термінів «обвинувачення» (п. 13 ст. 3) та «державне обвинувачення» (п. 3 ст. 3).

У той же час термін «кримінальне переслідування», у тому числі й щодо повноважень прокурора у кримінальному процесі, широко вживається у законодавстві зарубіжних країн, наприклад, КПК Франції (ст. 36, 41, 44, 45 та ін.), КПК ФРН (ч. 5 § 100, ч. 2 § 111, п. 2, ч. 2 § 106 та ін.), КПК Республіки Білорусь (п. 48 ст. 6, ст. 33 та ін.), КПК РФ (п. 55 ст. 5 та ін.) [**Ошибка! Источник ссылки не найден.**], КПК Республіки Казахстан (ст. п. 13 ч.1 ст. 7 та ін.), а також багатьох інших країнах.

У теорії кримінального процесу висловлюється думка, що кримінальне переслідування як кримінально-процесуальна функція, має бути визначене у вузькому значенні, а саме як напрямок діяльності, що спрямований на викриття конкретної особи у вчиненні кримінального правопорушення та притягнення її до кримінальної відповідальності або застосування інших заходів кримінально-правового впливу; кримінальне переслідування завжди є персоніфікованою діяльністю, що здійснюється щодо конкретної особи, яка має статус, наприклад, підозрюваного та обвинуваченого. Обвинувачення, як форма кримінального переслідування, починається з моменту затвердження або складання обвинувального акту прокурором. Крім обвинувачення, до форм реалізації кримінального переслідування відносять: підозру; здійснення щодо особи кримінального провадження із застосування примусових заходів медичного характеру; здійснення щодо неповнолітнього провадження із застосування примусових заходів виховного характеру (І. В. Гловюк та ін.).

Порівняльний аналіз змісту цього терміну у законодавстві зарубіжних країн дають підстави для узагальнюючого висновку, що цим терміном позначається діяльність сторони обвинувачення (сторони переслідування), яка спрямована на встановлення події кримінального правопорушення, викриття особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, пред'явлення обвинувачення, підтримання його в суді, призначення покарання, застосування заходів забезпечення кримінального провадження.

Отже, виходячи зі змісту терміну «кримінальне переслідування» у законодавстві зарубіжних країн та з аналізу норм чинного КПК (ст.ст. 22, 25, ст. 36 та ін.), якими визначається повноваження сторони обвинувачення і, зокрема прокурора, можна зробити однозначний висновок, що цей термін є синонімом терміну «обвинувачення» як функції кримінального процесу.

Саме функція обвинувачення, на наш погляд, полягає у встановленні події кримінального правопорушення, викриття особи, яка вчинила кримінальне правопорушення (її встановлення, повідомлення їй про підозру), складанні обвинувального акта, пред'явлення обвинувачення, підтримання його в суді, застосування заходів забезпечення кримінального провадження.

Поняття «обвинувачення» (п. 13 ст. 3 КПК) та «державного обвинувачення» (п. 3 ст. ст. 3 КПК) є складовою функції обвинувачення, яку відповідно до своїх повноважень здійснює сторона обвинувачення, у тому числі й прокурор (ст. 36 КПК України). Реалізація функції обвинувачення здійснюється з моменту внесення відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань.

Тому, на наш погляд, позиції вчених, які обґрунтовують поліфункціональність прокурора у кримінальному процесі, не відповідає поняттю та сутності кримінальної процесуальної функції. Запропоновані ними функції прокурора у кримінальному процесі, у тому числі й на досудовому розслідуванні, є не що інше як повноваження прокурора щодо реалізації ним функції обвинувачення.

При реалізації функції обвинувачення, прокурор, як і слідчий чи керівник органу досудового розслідування, повинні керуватися засадами кримінального провадження (гл. 2 КПК України). Виходячи з цього, необґрунтованою, на нашу думку, є позиція правників, які, наприклад, вважають, що прокурор у кримінальному процесі наділений «правозахисною функцією» (В.М. Юрчишин та ін.), оскільки прокурор як посадова особа публічної влади, реалізуючи функцію обвинувачення, зобов'язаний, відповідно до ч. 2 ст. 9 КПК України, всебічно, повно і неупереджено дослідити обставини кримінального провадження, виявити як ті обставини, що викривають, так і ті, що виправдовують підозрюваного, обвинуваченого, а також обставини, що пом'якшують чи обтяжують його покарання, надати їм належну правову оцінку та забезпечити прийняття законних і неупереджених процесуальних рішень.

Потребує, на наш погляд, і приведення ст. 2 чинного Закону України «Про прокуратуру» у відповідність зі ст. 121 Конституції України, оскільки

визначені у ст. 2 цього Закону функції прокурора у кримінальному провадженні (п.п. 1, 3, 4 ч. 1) є не що інше як його повноваження щодо реалізації кримінально-процесуальної функції обвинувачення.

Прокурор у кримінальному процесі здійснює єдину функцію - функцію обвинувачення, яка полягає у встановленні події кримінального правопорушення, викриття особи, яка вчинила кримінальне правопорушення (її встановлення, повідомлення їй про підозру), складанні обвинувального акта, пред'явлення обвинувачення, підтримання його в суді, застосування заходів забезпечення кримінального провадження.

Терміном «функція обвинувачення» слід доповнити ч. 1 ст. 3 КПК України такого змісту «п. 27) функція обвинувачення - це діяльність сторони обвинувачення, яка починається з моменту внесення відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань і полягає у встановленні події кримінального правопорушення, викриття особи, яка вчинила кримінальне правопорушення (її встановлення, повідомлення їй про підозру), складанні обвинувального акта, пред'явлення обвинувачення, підтримання його в суді, застосування заходів забезпечення кримінального провадження».